

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П.ДРАГОМАНОВА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Київ - 2007

Методичні рекомендації з розвитку творчої активності молодших школярів на уроках музики в загальноосвітній школі / В.О.Холоденко. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2007. – 20с.

Рецензенти: О.П.Щолокова, докт. пед. наук., проф.

Т.М.Завадська, канд. пед. наук., доц.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (протокол №9 від 30 березня 2007 року)

© Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2007

Провідною передумовою ефективного соціально-економічного розвитку нашої країни є реформування системи вітчизняної освіти, спрямоване на її індивідуалізацію та гуманізацію, створення умов для формування й самореалізації кожної особистості, збагачення культурно-творчого потенціалу нації. У зв'язку з цим концепція навчання та виховання у загальноосвітній школі потребує удосконалення своєї форми та змісту.

Особливе місце у формуванні особистості займає початкова школа, адже засвоєні ідеї, здобуті знання, вміння та навички у молодшому шкільному віці стануть визначальними для успішності особистості у майбутньому. Це повною мірою стосується й творчих досягнень людини, основа яких має закладатися на заняттях з мистецтва, зокрема – уроках музики. Тому провідним напрямком сучасних науково-педагогічних досліджень є пошук шляхів вдосконалення традиційної методики музичного навчання з метою запобігти вихованню лише слухняних виконавців, неспроможних самостійно й сміливо приймати рішення, неординарно та по-творчому розв'язувати проблеми.

Мобілізатором творчих потенцій людини є особливий згусток енергії – творча активність. Вона народжується у своєрідному поєднанні емоцій, інтелекту, волі, характерологічних особливостей особистості і є складовою частиною творчого потенціалу. Творча активність мотивована внутрішньою потребою у самовираженні, базується на загальній активності та взаємодії свідомого, підсвідомого і неусвідомлюваного, по суті є самодіяльністю, важливою умовою якої є свобода. Творча активність як самомобілізація всіх сутнісних сил людини в процесі перетворення дійсності і себе самої виявляється, розвивається і формується під час подолання особистістю суперечностей між матеріальним та духовним світом, теоретичною та практичною діяльністю, об'єктивністю та суб'єктивністю.

Творча активність реалізується через творчу діяльність і задає її динамічні межі, вона є інтегративною особистісно-діяльнісною характеристикою. Характер творчої діяльності і рівень творчої активності зумовлені цілями, ціннісними орієнтирами, ідеалами, потребами, звичками, навичками, стереотипами, досвідом, біологічними, фізичними та фізіологічними потенціалами, що лежать в основі внутрішніх та зовнішніх протиріч людини. Формування творчої активності особистості залежить від раціонального та ефективного використання нею тих умов, які надає суспільство для розкриття її творчих потенцій.

У загальноосвітній школі величезний потенціал у формуванні творчої активності мають уроки музики, адже творчість у музичному мистецтві є не тільки способом діяльності, а й метою. Це дозволяє мистецтву ненавмисне виробляти потребу в творчості, бути каталізатором творчих можливостей особистості, створювати ні з чим не зрівняний імпульс до творчої діяльності. Завдяки тому, що музичне мистецтво в образно-звуковій формі відображає й узагальнює досвід емоційного ставлення до навколишньої дійсності, спілкування дитини з музикою стимулює процес внутрішнього самовдосконалення, формує та збагачує її духовний

світ. Саме в музичній діяльності дитина має можливість найкраще реалізувати притаманну їй потребу в самовираженні.

Залучати дитину до активної творчої діяльності у галузі музичного мистецтва слід у молодшому шкільному віці, адже він є високо сензитивним для формування стійких творчо-пізнавальних мотивів, потреб, інтересів та розвитку творчої активності особистості. Психологічні особливості, які притаманні молодшим школярам, такі як яскрава увага, емоційність, образність пізнання, розвиток внутрішнього плану дій, самооцінки, волі, саморегуляції, самоорганізації, пізнавальних інтересів, підвищена вразливість, сприйнятливості, навіюваність, рухливість, готовність одразу ж реагувати, засвоювати продуктивні та непродуктивні способи дій, безпосередність, ненаситна потреба у нових враженнях та їх усвідомлення, висока пластичність нервової системи є благодатним ґрунтом для різноманітних творчих виявів. Необхідні лише сприятливі соціальні та педагогічні умови для розкриття творчого потенціалу, формування творчих якостей та розквіту творчої активності.

Науково-педагогічний пошук шляхів оптимізації творчого становлення учнів початкової школи дозволив з'ясувати, що застосування комплексного підходу до уроку музики дає змогу розв'язати цілу низку освітніх, виховних та розвиваючих завдань. Процес самореалізації дитини у різноманітних видах музичної діяльності, який супроводжується значними емоційними переживаннями, дає сильний поштовх для цілісного загального розвитку особистості. Необхідність розробки ефективних форм, прийомів та методів організації музичної діяльності з метою стимулювання творчого самовираження у кожному її виді стала передумовою створення методичних рекомендацій з розвитку творчої активності молодших школярів на уроках музики в загальноосвітній школі.

Методика розвитку творчої активності молодших школярів на основі інтеграції різних видів музичної діяльності

Розробка та практичне застосування продуктивних педагогічних методів з метою розв'язання проблем творчого становлення особистості під час шкільного навчання та виховання неможливе без ґрунтового вивчення та врахування індивідуально-психологічних особливостей учнів усіх вікових категорій. Так, для дитячої психіки найбільш характерною є активно-діюча позиція у пізнанні навколишнього світу. Хоча в шкільному віці головним видом діяльності стає навчання, гра все ще продовжує впливати на дитину. Саме в умовах початкової школи ситуація ГРИ має потужний потенціал розвиваючих функцій: саме через гру маленький школяр розвивається емоційно, розумово і фізично. Включення власного "я" дитини, відносно предмету сприймання, особлива увага та підвищений емоційний відгук на перші сигнали властивостей предметів є сприятливими умовами для формування творчо-активної особистості.

Чинна програма з музики, створена під керівництвом О.Ростовського [2; 8], є базисною основою у педагогічній організації процесу музично-творчого становлення молодших школярів. Тому прийоми та методи розвитку творчої активності,

запропоновані нами, потрібно "вкраплювати" до програмного матеріалу зі збереженням навчальної тематики та забезпеченням зв'язків між знаннями, вміннями і навичками. Згідно з О.Ростовським [7, с.122], програму з музики для 1-4 класів у трирічній початковій школі слід використовувати таким чином: першокласники мають навчатися за програмою другого класу.

Розвиток творчої активності молодших школярів на уроках музики у загальноосвітній школі, як свідчать численні дослідження науковців й практиків, потребує цілісного підходу. Його забезпечення (у нашій інтерпретації) полягає у залученні школярів до різних видів музичної діяльності (сприйняття, виконання, створення музики та здобуття музично-теоретичних знань) через виконання різноманітних творчих завдань. Реалізація цілісного підходу на практиці передбачає розв'язання таких завдань:

1. Формування інтересу та розвитку потреби в пізнавально-творчій діяльності у сфері музичного мистецтва.
2. Розвиток емоційної сфери молодших школярів у ході музично-творчих занять.
3. Активізацію пізнавально-творчої діяльності школярів у навчально-виховному процесі та вивчення особливостей взаємодії різних видів музичної діяльності.

Педагогічне керівництво процесом розвитку творчої активності учнів початкової школи повинно здійснюватись із дотриманням педагогічних принципів послідовності та систематичності, доступності та свідомості навчального процесу. В ході застосування методики становлення творчо-активної особистості слід проводити аналіз знань, умінь та навичок за допомогою спостереження за музичною діяльністю школярів у процесі навчання та виконання творчих завдань, бесід, консультацій, спілкування на заняттях, вивчення думок викладачів, оцінки школярами якості занять.

В процесі загальної музичної освіти з метою підвищення ефективності розвитку творчої активності дітей молодшого шкільного віку доцільно широко використовувати прийоми та методи музико-терапії, арт-терапії, ігрової терапії [4; 5; 1]. Слід підкреслити, що в освітній практиці вже існують приклади застосування таких методик як засобу психічної гармонізації та розвитку людини [5, с.7]. Використання в освітній установі недирективної ігрової терапії, на думку В.Екслейн, допомагає стимулюванню вільного вираження дитиною своїх почуттів та думок, формуванню атмосфери терпимості і поваги до внутрішнього світу дітей, а також побудуванню між учнями та педагогом принципово нових – партнерських – стосунків, що передбачають можливість рапорту [11]. Е.Гастон стверджує, що музична терапія сприяє встановленню й підтримці міжособистісних відносин та підвищенню самооцінки в результаті самоактуалізації [13]. Рекомендації щодо застосування психотерапевтичних методик для розвитку творчої активності молодших школярів у галузі музичного мистецтва зумовлені тим, що принципово основою цих технік є:

- м'який, екологічний підхід до проблем людини, її неуспішності або неповної самореалізації;

- орієнтація на притаманний кожній людині внутрішній потенціал здоров'я та сили, акцент на природному прояві думок, почуттів та настроїв у творчості, прийняття людини такою як вона є, разом з притаманними їй способами самоцілення й гармонізації;
- способи гармонізації, в яких рівнозначну роль відіграють розум і почуття, тіло й дух, чоловічі й жіночі якості, здатність до інтроспекції та активної дії;
- переважно невербальна комунікація: людина, що має труднощі в словесному описанні своїх переживань, може їх виразити більш точно за допомогою символічної мови;
- прийоми та методи, які не вимагають високої розвиненості художніх здібностей та створення високохудожніх творів, і, внаслідок цього, є доступними практично для всіх;
- музико-терапія, арт-терапія, ігрова терапія мають інсайт-орієнтований характер, вони є засобами вільного самовираження й самопізнання, актуалізації латентних ідей і станів, а також сильним засобом зближення людей;
- художньо-творча діяльність дозволяє обходити цензуру свідомості, що забезпечує можливість дослідити позасвідомі процеси. Продукти творчості є об'єктивним свідченням настроїв та думок людини, тому їх можна використовувати для ретроспективної, динамічної оцінки стану, провести відповідні дослідження й зіставлення;
- створення атмосфери довіри, високої терпимості і уваги до внутрішнього світу людини, що викликає позитивні емоції, допомагає подолати апатію й безініціативність, сформуванню більш активну життєву позицію;
- відповідність фундаментальній потребі людини в самоактуалізації – розкритті широкого спектру її можливостей і ствердження нею свого індивідуально-неповторного способу буття-в-світі; ґрунтування на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення;
- максимальний ступінь свободи: людина виражає себе в тому стилі й тих формах, які відповідають її стану, особливостям особистості і потребам;
- динаміка змін, яку можна охарактеризувати як рух людини від відсутності смислу до його утворення, від слабкості – до сили, від фрагментарності – до єдності, від невпевненості в собі – до самодостатності [5, с.6-25].

Застосування у музичній діяльності школярів психотерапевтичних методів в умовах функціонування класно-урочної системи є дуже корисним, адже сприяє згуртованості дітей, розвитку їхньої взаємодопомоги, реалізації альтруїстичної потреби, міжособистісному навчанню, формуванню навичок прийняття рішень, освоєнню нових ролей, виявленню латентних якостей особистості, перерозподілу лідерства в умовах особливої демократичної атмосфери, що базується на рівнозначності прав і відповідальності; а також надає дитині можливість отримати інформацію, спостерігати результати своїх дій та їх вплив на оточуючих, підвищити самооцінку [5, с.18,28-29]. Групова музико-терапія передбачає не тільки взаємодію з іншими учасниками групи, а й самостійну музичну творчість, що позначається на динаміці загального процесу. Учасники діяльності вступають у взаємодію як засобами вербальної, так і невербальної комунікації, заглиблення в себе, при цьому мають місце самостійна робота й колективне обговорення, спонтанні

висловлювання й груповий диспут. Для музично-терапевтичного процесу характерним є прагнення його учасників до “злиття” з групою і збереження групової ідентичності – з одного боку, та потреба в незалежності та закріпленні індивідуальної ідентичності – з іншого. Отже, використання технік музичної терапії в класній групі має великі можливості.

Велику увагу в ході педагогічного керівництва процесом становлення творчої активності на уроках музики слід приділяти створенню “психотерапевтичного простору” (З.Фрейд) [10], адже він відкриває додаткові розвивальні можливості, допомагає подолати психічні бар'єри, набутти впевненості в собі та “захворіти” творчістю. Засобом утворення психотерапевтичного простору ми здійснюємо стимуляцію регресу свідомості молодшого школяра на онтогенетично більш ранні стадії розвитку, а також інтеграції логічного й образного мислення, свідомості й підсвідомості. Це дозволяє актуалізувати й виявляти матеріал підсвідомості, стає передумовою психічної трансформації особистості та створення нового. Психотерапевтичний простір складається з комбінації факторів: це і особистість вчителя, що здатен навіть мовчки виявляти свою увагу до учня; це й особливості комунікації – як тристоронньої: вчитель, дитина й продукт творчості (художній образ), так і загальногрупової; недирективності підходу; відмова від оцінки результатів творчої діяльності з естетичної точки зору; надання дітям можливості використовувати будь-які способи і засоби музичної діяльності на власний розсуд; вітання кожної спроби вираження почуттів та думок у будь-якій художній формі і в будь-який момент; створення ігрової ситуації, що надає школярам можливість вільно маніпулювати матеріалами, образами, ролями. Показником сформованості психотерапевтичного простору слід вважати, перш за все, відчуття учнями надійності, безпеки й захищеності, що дозволяє їм повноцінно відреагувати свої переживання в символічному вигляді (художніх образах) [5, с.47-49].

Як свідчить вироблений арт-терапевією досвід, доцільно раз у два місяці проводити опитування дітей з метою визначення загальної атмосфери в класі, характеру взаємодії між учнями, міри їхньої заглибленості в роботу; оцінки ступеня власного інтересу до того, що відбувається, основних відчуттів та почуттів, пов'язаних з творчою працею, досягнутих результатів або якихось змін у їхньому стані; вивчення пропозицій або побажань відносно подальшої співпраці [5, с.58].

В ході розвитку творчої активності молодших школярів на уроках музики слід керуватись принципами, що були сформульовані В.Екслейн [11] на основі клієнт-центрованого підходу, а саме:

- 1) налагоджувати тісні, дружні стосунки з учнями, що допомагає хорошему рапорту;
- 2) приймати школярів такими, як вони є;
- 3) зберігати атмосферу терпимості, завдяки чому кожна дитина отримує можливість почувати себе вільно й не соромитись самовиражатись;
- 4) розпізнавати почуття школярів і відображати їх вербальними прийомами, що сприяє усвідомленню ними своїх переживань;
- 5) поважати здатність учнів до самостійного вирішення проблем та здійснення свого власного вибору;

6) уникати директивного, неконструктивного впливу на дії та висловлювання дітей, надавати можливість дітям бути “ведучими” у спільній музично-творчій діяльності, залишаючи за собою роль “ведомого”;

7) намагатись не квапити творчий процес;

8) накладати мінімальні обмеження на діяльність школярів, що допомагає їм співвіднести гру з реальністю та сформувати почуття відповідальності.

Оптимізації розвитку творчої активності дітей молодшого шкільного віку сприяє використання на початку уроку певних дихальних вправ під музику, що побудовані за принципами гімнастики йогів. Вони допомагають школярам увійти в оптимальний для творчого процесу стан, виконують функції “розігріву” та підготовки до основної частини навчально-творчого процесу. Оскільки ці вправи мають образні назви, в дітей достатньо легко формується уявлення про їх виконання. Так, вправа, що називається “Самурай на тренуванні” допомагає активізувати енергетичні центри засобом зняття скутості м’язів на рівні грудей та живота (спочатку потрібно глибоко вдихнути, потім 2 рази сильно вдарити себе в груди, після чого сильно вдарити у живіт, допомагаючи у такий спосіб видиху); вправа “Недоена корова” сприяє відреагуванню негативних емоцій завдяки усуненню скутості м’язів на рівні горла й шиї (насамперед, слід через ніс та рот вдихнути, а з початком звучання музики поступово видихати, „мукаючи” (М-м-м...) мелодію з опущеною при цьому нижньою щелепою та відчуваючи вібрації на рівні горла та грудей); вправа “Ситий кінь” стимулює інтелектуальний та духовний розвиток дітей внаслідок розслаблення м’язів обличчя й голови (спочатку необхідно зробити вдих, а далі, імітуючи тривале фиркання коня (Фр-фр-фр...), слід видихати повітря, намагаючись відчувати вільні вібрації всіх м’язів обличчя та голови); вправа “Парад військ” надає можливість емоційно розрядитись, активізувати тонус та розвинути впевненість у собі за допомогою напруження м’язів живота та голосного крику (учасники інсценування мають вишикуватися у шеренгу, уявляючи себе у ролі солдат на параді, а після привітання „генерала” – „Здрастуйте, товариші солдати!” – відповіді сильно і впевнено: „Бажаємо здоров’я, товаришу генерал!”, потім, у відповідь на слова „генерала”: „Вітаю вас зі святом!”, „солдати” мають тричі сильно крикнути: „Ура!”, при цьому крик повинен народжуватися внизу живота) [4, с.46-49]. Слід зауважити, що перші три вправи мають повторюватися доти, доки звучить музика (приблизно 6-8 разів).

Спираючись на опрацьовані наукові дослідження з проблем впливу різних видів музичної діяльності на творчу активність особистості та враховуючи практику музичного виховання, ми рекомендуємо в процесі розвитку творчої активності дотримуватись певної етапності. Творчі заняття повинні мати інтегративний характер: в процесі виконання різних видів музичної діяльності дітям необхідно надати можливість оволодіти як теоретичними знаннями, так і практичними вміннями та навичками. Це дозволяє активізувати та інтенсифікувати творчо-пізнавальний процес.

Вирішуючи *перше завдання* у реалізації цілісного підходу до розвитку творчої активності на практиці, потрібно намагатись викликати зацікавленість творчою діяльністю у галузі музичного мистецтва, сформувати нові творчі інтереси та потреби, підвищити самооцінку молодших школярів, допомогти повірити у свої

можливості та сформувати оптимістичний світогляд. З цієї метою слід використовувати формули музичного самонавіювання, різноманітні творчі завдання, ігрові ситуації, що дозволяють у невимушеній формі залучити дітей до різних видів музичної діяльності та стимулювати їх творчо-пошукову активність. Розв’язання першого завдання необхідно здійснювати у рамках кожної навчальної теми, запропонованої О.Ростовським у чинній програмі з музики для школярів початкової школи [2; 8].

Отже, для виконання учням **1-3 класів** доцільно запропонувати такі завдання:

Завдання 1. Дидактична гра “холодно – тепло”. З класної групи вибирається доброволець, який залишає аудиторію на деякий час, протягом якого інші діти ховають в кабінеті іграшку. Потім вчитель сідає за фортепіано й грає музичний фрагмент, почувши який, учень повертається в клас і починає шукати заховану річ. За музичною динамікою доброволець відшукує іграшку, за що отримує винагороду у вигляді підбадьорювання збоку однокласників та тріумфальної музики на свою честь. Можливість побувати в ролі “шукача” слід надати всім без винятку дітям.

Завдання 2. Вчитель пропонує школярам уявити, що на Землю завітали інопланетні істоти для встановлення контактів із землянами. Сусіди по парті розділяються на землян та інопланетян і пробують порозумітися за допомогою жестів, міміки та звуків (“мичання”). Основна умова – не можна вимовляти слова, адже інопланетні гості не розуміють нашої мови. Поспілкувавшись таким чином, учні міняються ролями і сценарій повторюється.

Завдання 3. Музична загадка. З набору карток, на яких зображена якась дія чи казковий персонаж, вчитель вибирає одну і пропонує комусь із учнів створити музичний образ або музичну розповідь. Після виконання школярем цього завдання інші учасники процесу висувають власні версії стосовно того, що саме було змістом малюнку. По закінченні обговорення слід надати можливість виявити себе у створенні музики кожному бажуючому.

Цілоком ймовірно, що деякі діти почнуть відмовлятися брати участь у музичній творчості, пояснюючи це тим, що вони не знають, як це робиться. Таким учням слід запропонувати спочатку створити музику в уяві, а вже потім озвучити музичні образи, так би мовити, в реальному житті. В уявній ігровій ситуації школярі почуваються більш невимушено, вільно, позбуваються страху, що щось не вийде, набувають впевненості в собі. В процесі створення музики потрібно підбадьорювати дітей вигуками: “Ой! Як у тебе добре виходить! А ну спробуй ще! От бачиш – ти багато чого вмієш і зараз маєш можливість в цьому переконались сам і переконати інших!” Самостійно впоравшись із завданням, школярі почнуть допомагати іншим. Звичайно, на цьому етапі не слід чекати створення високохудожньої музики, адже життєвий та естетичний досвід молодших школярів ще надто малий. Однак, є всі підстави сподіватись, що надання дітям можливості повірити у свої сили стане переломним моментом у їх творчому зростанні, сприятиме подальшим творчим пошукам.

Завдання 4. Створення музичних портретів. Вчитель створює яскравий музичний портрет одного з учнів, враховуючи його зовнішній вигляд та характерологічні особливості, а решта дітей здогадується, кому він належить. Потім школяр, чий образ був відображений у музиці, створює музичний портрет когось зі

своїх однокласників і після “впізнання” передає йому естафету. Прослуховування свого музичного портрету надає можливість дітям ніби побачити себе зі сторони і по-новому оцінити. Окрім цього, як стверджують визнані лікарі й психіатри, музичні портрети створюють цілоці психотерапевтичні контакти [4, с.66].

З метою формування оптимістичного і життєствердного світогляду молодших школярів, гармонізації їх внутрішнього світу, стійкості при невдачах, захищеності від негативних думок, вміння радіти життю, позитивної оцінки себе та оточуючих слід застосовувати спеціально розроблені В.Петрушиним формули музичного самонавіювання, такі як “Не чекай подарунку від долі”, “Стійко стою я на землі”, “Обміркував усе і дій”, “Тільки сміятись”, “Я – хороший, ти – хороший”, “Щасливий і задоволений я, впевнений у собі” [4, с.69-72,91,95]. Завдання не потребує від учнів високої розвиненості виконавських вмінь, тому кожен раз вони будуть виконувати його із задоволенням і легкістю, поступово підвищуючи самооцінку та рівень виконання.

Застосування вищевикладених методів надасть можливість дітям почуватися більш впевнено вже наприкінці першого класу, що безумовно позитивно позначиться на характері виявів їхньої творчої активності. Вміле використання вчителем різноманітних творчих завдань та формул музичного самонавіювання дозволить викликати в школярів захопленість творчим процесом та задоволення від власних творчих вчинків, від того, що їм вдалося виразити щось своє, важливе і зробити це самостійно. Учні почнуть виявляти себе вже більш природно, безпосередньо, вільно, невимушено й сміливо. Це призведе до покращення атмосфери в класі, стосунки стануть більш дружніми, діти згуртуються, почнуть допомагати один одному та підтримувати. Такі музично-творчі заняття здатні настільки зацікавити школярів, що вони й після уроків стануть неохоче залишати навчальну аудиторію, звертаючись до викладача з різноманітними запитаннями та пропозиціями, приміром: “Навчіть нас грати на фортепіано”, “А як вступити до музичної школи?”, “А де можна почути гарну музику?” Отже, творчі завдання допомагають стимулювати не тільки творчу активність, а й загальну активність особистості.

Слід підкреслити, що формування творчої мотивації молодших школярів, яке нерозривно пов'язане з формуванням у них позитивної самооцінки, повинно відбуватися протягом всього терміну навчання у початковій школі. Але вже у першому класі конче потрібно зробити дуже важливий крок, без якого всі наступні етапи будуть мало ефективними, а саме – ненав'язливо “заразити” дітей творчістю, вселити віру в їхні особистісні можливості. Позитивні результати роботи вчителя у цьому напрямку стануть хорошим підґрунтям для подальшого розвитку творчої активності учнів.

Вирішуючи *друге завдання* у реалізації цілісного підходу до розвитку творчої активності на практиці, потрібно спрямувати зусилля на розвиток та збагачення емоційної сфери молодших школярів. А найпродуктивнішим шляхом у формуванні здатності осягати емоційно-чуттєвий світ музичних явищ та емпатично реагувати на них, на нашу думку, є залучення дітей до широкого кола музичних художніх переживань. Розв'язання другого завдання має відбуватися у рамках таких навчальних тем: у першому класі – “Три типи музики – пісня, танець, марш”, “Про

що говорить музика”; у другому – “Пісня, танець, марш переростають у пісенність, танцювальність, маршовість”; у третьому – “Музика мого народу” [2; 8].

Будь-яке наше переживання, чи то порив гніву, чи кохання, врешті-решт спричиняє напруження якоїсь групи м'язів. Так, протягом життя в людини утворюється м'язовий панцир, що гальмує вільне вираження емоцій. Згідно з теорією К.Юнга [12], мова танцю, музики та художнього мистецтва здатна проникати в глибокі сфери підсвідомого, видобуваючи й виявляючи в ньому пригнічені потяги, бажання й конфлікти та роблячи їх доступними для усвідомлення й катарсичної розрядки. Спираючись на вищевикладену теорію та твердження К.Станіславського [9], що кожне почуття має свій темпоритм, для зняття напруги та розвитку емоційної сфери учнів ми вважаємо за доцільне застосовувати у **1 класі** розроблені В.Петрушиним [4, с.40-43] спеціальні танцювально-ритмічні вправи, доступні для кожної дитини: “Прогулянка в казковому лісі” (Н.Римський-Корсаков. Арія Февронії з першого акту опери “Сказання про невидимий град Кітеж”); “Святковий марш” (Н.Римський-Корсаков. Вступ до першого акту опери “Казка про царя Салтана”); “Кішка, що крадеться” (Д.Пуччіні. Вальс Мюзети з опери “Богема”); “Порхаючий метелик” (А.Дворжак. Гумореска); “Милювання квіткою” (Ф.Шуберт. 12 лендлерів, ор.17, №3); “Карнавал тварин” (К.Сен-Санс “Карнавал тварин”); вираження значимих емоцій у вільному танці, а також їх вистукування кістянками пальців; ритмізація рухів людини – вільний крок, біг, їзда на велосипеді, рубання дров, веслування; ритмізація рухів тварин – статечна корова, прудкий заєць, ласкава кішка, дикій кінв, вірний пес. Виконання рухів у певному образі сприяє їх цілісності, осмисленості й виразності. Усвідомлення можливостей свого тіла у виконанні тих чи інших поз, рухів, жестів дозволяє школярам краще усвідомлювати свої почуття. Оволодіння новими позами та рухами призводить до оволодіння новими почуттями. Окрім зняття нервово-психічного напруження, особистісного зростання дітей, рухи й танець сприяють також досить швидкому встановленню дружніх стосунків.

З метою розвитку емоційної сфери молодших школярів слід залучати їх до сприйняття музики. Будь-яке цілеспрямоване, сконцентроване на об'єкті сприйняття по суті є медитативним процесом: сприймаючи об'єкт, думаючи про нього, людина немов би зливається з ним, глибоко проникаючи та осягаючи його сутність і закономірності. На нашу думку, злиття з естетичним об'єктом має великий потенціал для психічної трансформації дитини. У музикотерапевтичній практиці існує досвід [4, с.67] використання недирективної медитації – коли слухач вільно віддається образам та асоціаціям, що виникають у нього в процесі спостереження за розвитком музичного змісту, та директивної – за її допомогою формується конкретна спрямованість переживання засобом спеціально підібраного музичного матеріалу. В процесі розвитку творчої активності доцільно застосовувати директивну медитацію. Залучаючи молодших школярів до сприйняття музичних творів певного емоційного змісту, потрібно навчати їх тонко відчувати, емпатично реагувати та усвідомлювати свої почуття. Підбираючи репертуар для прослуховування, вчитель цілком може спиратися на результати дослідження В.Петрушина, які доводять: один і той же настрій в різних музично-історичних і композиторських стилях може виражатися різними ритмічно-тонаційними та

тембровими засобами; від творів музикантів старих майстрів до творів наших днів збільшується структурна та семантична складність музичної тканини, але самі емоції при цьому суттєво не змінюються; у творах композиторів різних епох вираження одних й тих самих емоційних станів відбувається за допомогою темпу та ладу, що мають подібні характеристики. Таким чином, у моделюванні емоцій основну роль відіграють лад і темп, інші ж компоненти, такі як мелодія, ритм, динаміка, гармонія, тембр – попри всю їх важливість все ж таки залишаються додатковими [4, с.21-22]. Вищенаведені принципи дозволяють відібрати для прослуховування найбільш відповідні поставленому завданню твори, наприклад:

1. К.Сен-Санс. Лебідь. (музика повільна, спокійна).
2. К.Глюк. Мелодія. (музика повільна мінорна, сумна).
3. Р.Шуман. Порив. (музика швидка мінорна, гнівна).
4. В.Моцарт. Маленька нічна серенада. (музика швидка мажорна, радісна).

На початку заняття школярів потрібно забезпечити картками із зображенням театральних масок, що виражають спокій, печаль, гнів, радість. Прослухавши музичні твори, діти мають визначити їх настрій, спочатку піднімаючи картки, а потім даючи вербальну характеристику. Ймовірно, що основний емоційний зміст учні описуватимуть таким чином: “Лебідь” К.Сен-Санса – музика спокійна, ніжна, м’яка; “Мелодія” К.Глюка – печальна, сумна; “Порив” Р.Шумана – музика неспокійна, схвильована, тривожна, гнівна; “Маленька нічна серенада” В.Моцарта – музика весела, радісна, святкова.

Учням 2 класу потрібно надати можливість порівняти контрастні за емоційним змістом музичні твори та зіставити подібні. Для прослуховування та аналізу можна запропонувати такі твори:

1. П.Чайковський. Хвороба ляльки.	П.Чайковський. Нова лялька.
2. П.Чайковський. Нянчина казка.	С.Прокоф’єв. Казочка.
3. П.Чайковський. Солодка мрія.	Г.Пахульський. У мріях.
4. П.Чайковський. Мужик грає на гармошці.	О. Маневич. Сільський гармоніст.
5. С.Майкапар. Драматичний фрагмент, тв. 33.	Р.Шуман. Перша втрата.
6. Д.Кабалевський. Клоуни.	Д.Кабалевський. Прелюдія, тв.38 №2.

Поступово діти почнуть усвідомлювати, що певний настрій музики значною мірою залежить від таких засобів музичної виразності, як лад і темп. Цьому сприятимуть такі запитання: “Що є схожого в однакових за характером та відмінного в протилежних за характером творах?”, “За допомогою яких засобів музичної виразності композиторам вдалося створити подібні та контрастні за емоційним змістом твори?”.

Для тренування нервових процесів та розвитку емпатійності доцільно використовувати музично-психологічний масаж, що базується на принципах поведінкової психотерапії Вольпе. Сутність та основний зміст цього прийому полягають в тому, що учні, прослуховуючи насичений негативними емоціями музичний фрагмент (приміром, “Мана” С.Прокоф’єва), намагаються при цьому пригадати відповідний музиці негативний момент зі свого життя і пережити його ще раз (неприємну розмову з батьками, екзамен, якусь невдачу і т.п.), а після команди “Стоп!” розслабляються, скидають м’язову напругу, слухаючи спокійну музику (наприклад, Ноктюрн мі-бемоль мажор Ф.Шопена). В процесі звучання фрагментів

вчитель повинен підштовхувати сприйняття школярів за допомогою відповідних формул навіювання. Відреагування афекту на невербальному рівні під час сприйняття музики потім необхідно підкріплювати й прояснювати на вербальному рівні (під час обговорення) – це знаменуватиме єдність думки й почуття [4, с.63-65].

Для оптимізації процесу становлення творчої активності у 3 класі потрібно допомогти учням усвідомити, що кожен порив їхньої душі, кожне переживання, які відображають їхнє ставлення до життєвих явищ, можуть бути виражені у звуках вокальної імпровізації. Механізмом реалізації цього завдання є створення дітьми мелодій на заданий образ, наприклад:

1. мелодизація будь-яких фраз (приміром: “Сьогодні я прийшов до школи” або “Вчора ми ходили в ліс”) чи власних імен, виконані з різними емоційно забарвленими інтонаціями: світло й радісно, задумливо, рішуче, весело, гнівно, перелякано, ніжно й лагідно, жартівливо, печально, спокійно;
2. імпровізація образів тварин: “Танок слонів”, “Пісенька маленького ведмедика”, “Ласкава кішечка”, “Прудка мавпа”, “Хоровод змії”, “Лінійний черв’як”, “Полохливий цвіркун” і т.п.;
3. мелодизація явищ природи: “Вихор”, “Райдуга”, “Північне сяйво”, “Завірюха”, “Падіння комети”, “Весняна капель”;
4. мелодизація чотирьох природних стихій: “Пісня вогню”, “Пісня струмка”, “Пісня вітру”, “Пісня землі” [4, с.120].

В ході творчих занять молодших школярів слід знайомити із різними музичними інструментами, навчати підбирати за тембром інструменти для відображення різного настрою, змінювати характер звучання та способи гри. Діти вирішуватимуть це завдання по-різному: комусь захочеться зобразити сумний осінній дощик за допомогою металофону, а веселий весняний – за допомогою трикутника; а хтось спробує зімпровізувати на фортепіано, змінюючи разом з емоцією тембр, регістр та способи звуковидобування.

На жаль, не виключено, що деякі діти почнуть жалітися на невміння створювати музику, незнання музичної грамоти та просто стидатися одне одного, відмовляючись проявити себе на уроці (“краще я це зроблю вдома”). Цілком ймовірно, що дехто з школярів категорично відмовиться імпровізувати, аргументуючи це тим, що він “просто не може”. Кількість тих, хто здолає завдання, дорівнюватиме приблизно 75-85%. Завдяки цілеспрямованому керівництву, що стимулюватиме творчі пошуки, терплячому та детальному роз’ясненню завдань, вдалими роботами однокласників, кількість учнів, які зможуть виконати завдання, має зрости до 90-97%.

Творча діяльність у будь-якій справі за своєю сутністю інтегративна, бо вона є вираженням усього життєвого досвіду людини, її природних здібностей. Так, в процесі створення музики роз’єднані окремі елементи досвіду дитини будуть взаємодіяти й об’єднуватись, тобто, відбуватиметься їхня інтеграція. Виконання імпровізацій на задану тему не тільки розширить коло доступних учням емоційних переживань, а й допоможе їм краще пізнати самих себе, свої здібності та можливості, визначити шляхи оптимального спрямування і застосування своїх творчих сил, знайти в процесі творчості своє неповторне “Я”. Завдяки створенню музики школярі отримають можливість наблизитись до більш глибокої

ідентифікації та злиття зі світом, набути навички невербального, чуттєвого контакту з ним.

Вирішення *третього завдання* у реалізації цілісного підходу до розвитку творчої активності на практиці спрямовує організацію навчально-виховного процесу на вдосконалення творчо-естетичного досвіду молодших школярів та вивчення взаємодії різних видів музичної діяльності. В ході розв'язання цього завдання слід намагатись активізувати діяльність з інтерпретації образно-смыслового змісту музики та розвинути здатність створювати музику.

Педагогічна робота має складатися з двох напрямків. У рамках першого напрямку, залучаючи дітей до сприйняття музики та її інтерпретації, необхідно розвивати здатність осягати емоційно-чуттєвий світ музичних явищ, розширювати уявлення про музичні образи, їх зміст та розвиток; сприяти вербальним проявам оціночних суджень. Для цього слід використовувати бесіди про музику, що звучала, міні-твори, вводити елементи музикознавчої діяльності, застосовувати також поезію, художню літературу та репродукції картин. Розв'язання третього завдання на першому напрямку має відбуватися у рамках таких навчальних тем: у першому класі – “Куди ведуть нас пісня, танець, марш”; у другому – “Інтонація. Розвиток музики”; у третьому – “Між музикою мого народу і музикою інших народів немає неперехідних меж” [2; 8].

Другий напрямок передбачає створення музики на поетичний текст та створення власного варіанту літературного тексту після прослуховування музики. Для найрозвиненіших дітей завдання з імпровізації слід запропонувати підвищеної складності, які передбачають високий загальний розвиток, достатні музично-теоретичні знання, володіння якимось інструментом чи голосом та певні вміння й навички виконавства. Розв'язання третього завдання на другому напрямку має відбуватися у рамках таких навчальних тем: у першому класі – “Що таке музична мова”; у другому – “Будова (форми) музики”; у третьому – “Між музикою мого народу і музикою інших народів немає неперехідних меж (продовження)” [2; 8].

Отже, перший напрямок. Для розвинення в учнів **1 класу** емоційності, творчої уяви, музичного слуху, вміння диференціювати та висловлювати свої почуття потрібно застосовувати бесіди про щойно почуту музику. Слід зауважити, що на самому початку не всі діти захочуть брати активну участь у такому спілкуванні. Це відбуватиметься з причин їхньої скутості та страху бути не зрозумілими для вчителя та однолітків. Згодом в процесі продуманої та цілеспрямованої педагогічної роботи спілкування має налагодитись та поживавшати. У ході обговорення ідей та образів, що виникатимуть під час сприйняття музики, учні отримають можливість краще пізнати як самих себе, так і один одного.

Визначальним чинником у підборі репертуару повинно стати переконання в тому, що музичний матеріал має вражати та захоплювати дитячу уяву, а отже: бути яскравим, насиченим різними емоціями, належати до геніальних зразків світового музичного мистецтва, випробуваних часом та доступних для сприйняття людиною будь-якого віку. Для прослуховування школярам можна запропонувати такі твори:

1. Л.Бетховен. Соната №20. Іч. (G-dur).
2. В.Моцарт. Фантазія. (d-moll).
3. В.Моцарт. Менует (з “Хафнер-серенади”).

4. І.Бах – Ф.Бузоні. Чакона (фрагмент).

Звернення до фортепіанного репертуару зумовлене бажанням надати дітям можливість сприймати музику в “живому” професійному виконанні, а в умовах класно-урочних занять найдоступнішим музичним інструментом, як правило, є фортепіано. Застосування наочно-слухового методу матиме свої позитивні наслідки: в учнів активізується сприйняття, з'явиться бажання поділитися враженнями, декому захочеться на перерві підійти до фортепіано й спробувати повторити почуте, а в разі невдалої спроби – розпочати власні імпровізації на інструменті.

В бесідах після прослуховування доцільно використовувати такі запитання:

1. Чи подобається вам ця музика? Чому?
2. Які почуття викликає ця музика?
3. Що ви уявляєте, коли слухаєте цю музику?

Відповіді першокласників виявлятимуть моторну реакцію на музику як зовнішній подразник та не завжди адекватну реакцію на об'єктивний зміст твору. Здебільшого учні даватимуть спрощені, небагатослівні відповіді та й не завжди зможуть пояснити: чому подобається або не подобається та чи інша музика. Діти легко визначатимуть конкретні та різнопланові образи, але у зіставленні однопланових образів в них виникатимуть труднощі.

Для поглиблення сприйняття та “вживання” в музику, подальшого розвитку образно-асоціативного мислення, емпатійності, з метою активізації процесу розкодування школярами почуттів та думок, закладених композитором і відтворених виконавцем, потрібно вводити в навчально-виховний процес елементи музикознавчої діяльності. Ця діяльність несе в собі пізнавальну, комунікативну та орієнтаційно-оцінювальну функції. У залежності від її дидактичної ролі в процесі навчання музичні знання диференціюються на інформативні, які засвоюються на репродуктивному рівні, та понятійні знання, що формуються як узагальнення музично-слухацького досвіду, практичної (виконавської, композиторської) музичної діяльності та засвоюються вже на творчому рівні. Володіння достатнім обсягом понятійних знань є важливим показником високого рівня естетичних уявлень та розвитку свідомості

Музикознавча діяльність допомагає сформувати в учнів основні поняття, встановити стійкі зв'язки між засобами музичної виразності та художнім образом твору, навчити аналізувати музичний твір, виявляти музичний образ твору та авторську концепцію, зважаючи на засоби музичної виразності.

У процесі сприйняття музики слід навчати школярів розрізняти засоби музичної виразності (темп, лад, динаміку, регістр, форму, інтонацію як “ядро” музичної думки), виявляти їх роль у створенні музичного образу та розуміти, що образно-смыслові наповнення музики зумовлене їх певним поєднанням. Цьому сприяє яскрава демонстрація творів у різних виконавських варіантах. Приміром, п'єсу Р.Шумана “Сміливий наїзник” можна виконати у дуже повільному темпі, а “Джувельту-дівчинку” С.Прокоф'єва – незграбно, в низькому регістрі. При цьому необхідно загострювати увагу на різниці у звучанні, спонукати відмічати зміни характеру музики, нюансів настрою в залежності від її виконання.

У **2 класі** для того, щоб учні глибше відчули характер музики, активно пережили свої враження, доцільно поєднувати сприйняття музики з конкретними

діями, що дозволяють “пропустити музику через себе” [6, с.91], виразити у зовнішніх проявах. Потрібно застосовувати також прийом оркестровки творів: його сутність полягає у виборі й використанні дітьми найбільш виразних тембрів інструментів, що відповідають характеру звучання творів. Це спонукає учнів уважно вслухуватися в музику та співвідносити свої уявлення про виразальні та зображальні можливості тембрів дитячих музичних інструментів з її звучанням. Оркестровка сприяє диференціюванню сприйняття, виділенню найбільш яскравих виразальних засобів музики та її зображальних моментів.

Установка на вслухування, акцентуація уваги на засобах музичної виразності, особливостях музичної драматургії, використання в ході прослуховування наочних засобів (близьких за емоційним та смисловим змістом музиці репродукцій картин) дозволяють активізувати сприйняття, а колективний естетичний аналіз сприяє усвідомленню логіки розвитку музичного матеріалу та зв'язку засобів музичної виразності із художнім змістом твору.

Метод контрастного зіставлення в межах одного жанру, назви, настрою допомагає зацікавити школярів, загострити їхню увагу за рахунок проблемності форми. Для порівняння творів одного жанру доцільно використовувати марші, пісні, танці з альбомів для дітей П.Чайковського, Р.Шумана, В.Косенка, Г.Саська. Учнів потрібно заохочувати рухатись під музику – це допоможе їм краще “вжитись” в музику та усвідомити її зміст. У порівнянні творів з однаковими назвами, приміром, “Шарманки” Д.Шостаковича та “Шарманщик співає” П.Чайковського, слід загострювати увагу на подібності зображальних моментів музики (одноманітний, монотонний повтор, що імітує гру шарманки) та на відмінності почуттів, настроїв, які в ній виражені. Розрізнення школярами відтінків одного настрою спонукає їх уважніше вслухуватися, сприяє більш глибокому, тонкому сприйняттю. Порівняння ж творів з одноплановими образами, наприклад, “Парубок з гармошкою” Г.Свїрїдова та “Мужик грає на гармошці”, стимулює пошуки більш точних слів для характеристики різниці у відтінках. При характеристиці музичних образів необхідно постійно розширяти та збагачувати словарний запас учнів. Для цього перед прослуховуванням музики дітей потрібно забезпечувати набором карток з різноманітними епітетами та музичними термінами, з яких протягом слухання вони вибиратимуть найбільш відповідні змісту музичного матеріалу.

Різноманітні слухові уявлення, отримані дітьми в процесі активної музичної діяльності, будуть усвідомлюватись, узагальнюватись та закріплюватись в музичних термінах. Так, спостереження за розвитком музичного образу сприятиме засвоєнню знань про музику.

У 3 класі для успішного входження в стан співпереживання в процесі прослуховування музичних творів, ідентифікації себе з особистістю композитора та “героя” твору доцільно вводити прийом повідомлення біографічних даних композиторів. Розповіді про особливості їхнього особистісного складу, про ті труднощі з якими вони стикались у житті, допоможуть дітям відшукати певні зв'язки між собою, особистістю композитора та його музикою. Перенесення учнями своїх почуттів та думок на образ героя, створеного композитором, сприятиме виникненню невербального діалогічного спілкування в процесі сприйняття музики.

Включення в музичну діяльність музично-теоретичних знань, розвиток

аналітичного мислення та активізація образно-асоціативного призведуть до встановлення більш високого рівня сприйняття. Певна динаміка спостерігатиметься також в розвитку творчої інтерпретації образно-смислового змісту музики: учні почнуть краще узагальнювати свої почуття та думки, глибше “вживатись” у музику та розкривати свій внутрішній світ. Якщо до залучення дітей до музикознавчої діяльності в їхніх асоціаціях головне місце посідатимуть зображально-зорові аспекти сприйняття навколишнього середовища, явищ природи, то після оволодіння теоретичними знаннями, вміннями та навичками аналізу, узагальнення, творчої переробки власних вражень діти зможуть вже не просто описати свої різноманітні образні асоціації, а й виразити своє ставлення до музики, відобразити процес розвитку музичного образу. Оволодіння учнями музично-теоретичними знаннями призведе до того, що характеристика музичного образу, яку даватимуть школярі, у більшості випадків вже не виходитиме за рамки об'єктивно-художнього змісту твору.

Зміни слід очікувати також у кількісній характеристиці сприйняття. Якщо на початку занять діти уважно слухатимуть одну-дві, максимум три хвилини, то наприкінці занять їх увага концентруватиметься вже 12-15 хвилин. У деяких випадках, коли музичний твір учнів буде захоплювати, вони уважно слухатимуть протягом майже 20-ти хвилин.

Поряд з формуванням інтерпретаційних можливостей школярів у процесі сприйняття музики доцільно розвивати також здатність до творчої інтерпретації у виконавстві. Виконання музики дозволить дітям здійснити досвід рольового переносу в образ певного емоційного змісту та пережити ті почуття та думки, які в силу життєвого досвіду були їм недоступні. Розвиток виконавсько-інтерпретаційних навичок повинен відбуватися таким чином: спочатку учні мають ознайомитись з однією з програмних пісень, засвоїти її певні особливості, прийоми виконання, а через декілька занять їм слід запропонувати виконати пісню з різною інтонацією, в різних темпах, тональностях, ритмах.

Необхідно також надати можливість учням 3 класу узагальнити свої музичні враження в словесній (літературно-художній) творчості. Дітям слід запропонувати створити власний варіант літературного тексту до будь-якого раніше почутого твору. Школярі залюбки виконуватимуть це завдання, адже у відображенні власних вражень словесно вони вже будуть мати непогану практику. Рівень їхніх творів коливатиметься від дуже низького до максимально високого. Найкращі варіанти літературних текстів можемо очікувати від дітей з гарним загальним розвитком та тих, хто вивчає англійську, італійську мови, займається в танцювальних, біологічних гуртках, і, звісно ж, в ДМШ. Можна також спрогнозувати, що більшість школярів доповнять свої роботи ще й ілюстраціями – це стане узагальненням їхніх вражень в образотворчому мистецтві.

Другий напрямок у вирішенні третього завдання передбачає розвиток в учнів гнучкості мислительних процесів, здатності мислити образами, мислити нестандартно, неординарно вирішувати проблеми, здатності до самоорганізації, саморегуляції, планування. До ініціативного пошуку нової інформації, шляхів та засобів самовираження дітей слід спонукати засобом творчих завдань, що мають проблемний характер. У ході виконання завдань вчитель повинен сприяти будь-

яким проявам самостійності, індивідуальності, оригінальності.

У рамках другого напрямку школярам **1 класу** доцільно запропонувати гру “Ми композитори”, що полягає у створенні музики на відомий вірш, приміром, “Барабек” К.Чуковського. Декламування (для багатьох дітей воно стане повторенням улюбленого вірша) повинно відбуватися одночасно з показом зображення головного героя (ілюстративно-зображувальний прийом активізації зорових асоціацій, емоціональне стимулювання). В цій проблемній ситуації інтерес, як основний мотив будь-якої діяльності, буде зумовлений і виникне завдяки:

- новизні ситуації (сюжетно-рольова гра, роль композитора);
- емоційно-образній стимуляції (яскравий, підкріплений ілюстрацією образ);
- тому, що оперування відомим раніше матеріалом буде поставлене в нові умови (не декламація, а можливість самостійно створити власну музику).

Отже, у ході перших двох етапів діти мали можливість розвинути приманну їм потребу в творчості, відчути задоволення від розв’язання творчих завдань та набуті непоганий слухацький досвід. Тому є підстави сподіватись, що практично всі учні надзвичайно активно відгукнуться на виконання завдання по створенню музики.

Для оцінювання творчого завдання доцільно використовувати такі критерії:

- вимоги до мелодичної лінії – цілісність, спрямованість руху, співвідношення висхідного та низхідного руху, наявність кульмінації, закінчення в напрямку тоніки;
- тональна побудова мелодії, наявність стійких та нестійких звуків, їх співвідношення та розташування;
- ритмічна організація – чергування тривалостей, залежність ритму імпровізації від ритму вірша;
- різноманітність та доцільність ритмічної побудови;
- співвідношення емоційного образу вірша та створеної для нього мелодії, як головний показник.

Імпровізаційні твори можуть розрізнятися за трьома рівнями:

Низький рівень – для творів характерна нерозвиненість мелодичної лінії, невміння повторити один і той самий тематичний елемент ще раз, ритмічна монотонність, закінчення інтонації нестійким звуком.

Середній рівень – мелодія досить розвинена, як засіб розвитку мелодії застосовується секвенція, але ритмічна монотонність ще зберігається, в закінченні немає тяжіння до тоніки.

Високий рівень – мелодія вже є цілком оформленою думкою, вона набуває розвитку та призводить до тоніки. Хоча ритмічний рух зумовлений ритмом вірша, спостерігається прагнення вийти за межі заданої ритмічної схеми. У мелодичній лінії наявні широкі ходи, заповнення висхідного руху низхідним. Твори відрізняються індивідуальністю, а мелодичні й ритмічні рішення – новизною та, навіть, несподіваністю.

На нашу думку, імпровізація є найбільш доступною для дітей формою музичної діяльності. Генетично вона передує виконанню “чужих” творів з таких причин:

- єдність форми та змісту не потребує від імпровізатора спеціальних зусиль, спрямованих на досягнення та реалізацію задуму композитора;
- тривала попередня підготовка до виконання не потрібна – творчий задум

реалізується відразу ж у майже закінченому вигляді та у межах можливостей учня;

– дитяча імпровізація відрізняється великою емоційною безпосередністю.

У **2 класі** учням доцільно запропонувати створити музику, яка б відображала такі ситуації:

- світлофор на перехресті регулює рух автомобілів;
- їде зламана машина;
- лежить іній на гілочках ялинки;
- кицька лізе по драбині;
- ми ходили з друзями в ліс і бачили лісових мешканців;
- сонце заходить за гору (або річку, озеро);
- сонце сходить;
- моя мама сердиться;
- я їв кисле яблуко;
- молоко побігло (“втекло”);
- ти на галявині, бачиш хатинку на курячих ніжках, що відчуваєш: подив, переляк, цікавість?;
- море штормить;
- дощ моросить; насувається гроза, сильний дощ, злива, грім, блискавка;
- падають, кружляють, летять сніжинки;
- ми ходили в цирк;
- дзеркало, чиє відображення ти бачиш у ньому?

В усіх цих творчих завданнях обов’язково присутня якась дія, що стимулює творчу уяву та образно-асоціативне мислення, безпосередньо підкреслює процесуальну природу музичного мистецтва і полегшує утворення дитиною музичної ритмоінтонації.

Якщо попереднє завдання передбачало індивідуальні імпровізації, то залучення учнів у **3 класі** до створення музичних казок є сприятливою умовою для колективної творчості. В казці діють різнохарактерні герої, яскраві образи яких доступні для розуміння дитиною та адекватного відображення в мелодіях, ритмах, рухах. Це дозволяє задіяти в процесі створення музичних казок всіх без винятку дітей, з різними рівнями розвитку, різними смаками, інтересами, схильностями. Створення казок має синтетичний характер: діти імпровізують вербально, в рухах, за допомогою голосу, на музичних інструментах. У ході виконання завдання учні отримують можливість активно спілкуватися, дискутувати та радитись, навчатись уявляти, порівнювати, зіставляти, самостійно вирішувати проблеми, дізнаватись про щось нове, щось вигадувати, щось доводити, про щось здогадуватись. Пропозиція створити музичні варіанти таких казок, як “Золота рибка”, “Ріпка”, “Колобок”, на нашу думку, не залишить байдужим жодного школяра.

Дітям, які досить близько спілкуються з музичним мистецтвом – відвідують концерти, самі беруть участь у концертах, мають непогані музично-теоретичні знання та високий рівень сприйняття, добре володіють вміннями та навичками виконання музики – слід запропонувати створити музичні казки, використовуючи різні професійні інструменти (фортепіано, баян, скрипку). Цілком ймовірно, що до виконання цього завдання вдасться залучити невелику кількість учнів. А отже,

вчитель повинен взяти на себе роль ведучого і всіляко допомагати дітям: власним прикладом, настановувати їх на музичні знахідки. Приміром, у казці "Колобок" вчитель може грати роль колобка, а учні – вовка, зайця, лисиці, діда з бабою. За таким принципом можуть бути розподілені ролі й у інших казках. Досвід застосування у навчальній практиці музичних казок дає підстави стверджувати, що задоволенню від цієї роботи не буде кінця й краю. Діти настільки поживаються, що їх неможливо буде вгамувати і зупинити.

Для учнів, які навчаються в музичній школі, доцільно запропонувати більш складні завдання з імпровізації:

1. варіювання теми – учень, створюючи тему чи використовуючи відому йому раніше, розвиває мелодичну лінію з використанням мелізматика, кадансу і т.д.;
2. варіювання фактури: 1) необхідно створити підголосок до власної або заданої викладачем мелодії; 2) одночасно співати один голос і створити, граючи на інструменті другий; 3) використати в імпровізації на задану чи власну тему елементи підголосочної чи навіть імітаційної поліфонії.

Є всі підстави очікувати, що більш розвинені школярі, які займаються кількома видами музичної діяльності, впораються з цими завданнями досить ефективно. А отже, ще раз підтвердиться думка про доцільність комплексного підходу в музичному вихованні. Крім того, успішне виконання дітьми творчих завдань сприятиме усвідомленню свого "я" та підвищенню впевненості у собі. Все це, врешті-решт, призведе до розвитку творчої активності особистості, яка, як відомо, є запорукою успіху в будь-якій діяльності.

В ході розвитку творчої активності молодших школярів на уроках музики в загальноосвітній школі відбувається процес постійного взаємовпливу різних видів музичної діяльності. Інтеграція різних видів музичної діяльності має такі особливості. Виконання музичного твору іншого автора потребує певних технічних навичок, а імпровізатор створює власний художній образ на своєму рівні виконавських технічних можливостей, навіть мінімальних. Дитина, граючи власні твори, може опанувати складні у технічному відношенні навички. Вона майже вільно грає складну фактуру: багатоскладові акорди, подвійні ноти в швидкому темпі, складні метроритмічні формули. Тобто, такі елементи інструментальної техніки, які дитина не могла б зіграти, виконуючи твір написаний композитором. Накопичення музично-слухових уявлень в процесі сприйняття музики, розвиток здатності до "вживання" та емоційно-емпатичного реагування, розвиток образно-асоціативного мислення, набуття навичок вербальної інтерпретації образно-сміслового змісту музики допомагають учням творчо "обігрувати" музичний матеріал та виражати своє особисте ставлення до нього в ході виконання. Залучення школярів до музикознавчої діяльності, розвиток аналітичного мислення, набуття навичок порівняння та зіставлення, ознайомлення з елементами біографії композитора сприяє кращому узагальненню своїх почуттів та думок, ідентифікації себе з особистістю композитора та "героя" твору, усвідомленню авторської концепції твору та утворенню особистісної виконавської інтерпретації.

Участь у сприйнятті та виконанні різноманітних за образно-емоційним змістом музичних творів викликає потребу в узагальненні вражень та поглибленні розуміння музики, тобто в музикознавчій діяльності. Самоактуалізація у створенні

музики, активний пошук нової інформації, шляхів та засобів самовираження спонукають дітей до набуття нових музично-теоретичних знань.

Здобуття музично-теоретичних знань, знайомство з елементами музичної мови, їх виражальною сутністю, драматургією розвитку музичних образів розширює можливості для власної творчості дітей, допомагає побудувати власну концепцію та виразити її у вільному музикуванні. Злиття з естетичним об'єктом у процесі сприйняття високохудожніх творів, творча переробка музичного матеріалу, розкодування авторської ідеї та усвідомлення засобів її реалізації стає поштовхом для виникнення власних творчих задумів та створення власних музичних образів. Набуття виконавських вмінь та навичок підвищує рівень імпровізаційних творів: вони стають більш дотепними, серйозними, цікавими й складними.

Озброєння молодших школярів музично-теоретичними знаннями сприяє активізації та поглибленню сприйняття і розуміння музики. Самостійне створення музики допомагає дітям краще зрозуміти, яким чином та якими засобами композиторам вдається втілити певний образ. Створення власних музичних ідей та їх реалізація, розкриття свого внутрішнього світу в імпровізаціях дозволяють наблизитись до повноцінного осягнення "чужих" авторсько-виконавських задумів. Розвиток виконавської інтерпретації призводить до розвитку вербальних інтерпретаційних суджень у процесі сприйняття.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Кэдьусон Х., Шефер Ч. Практикум по игровой психотерапии // Серия "Практикум по психологии". – Спб.: Питер, 2000. – 416с.
2. Музыка: Програми та поурочні методичні розробки для 3-4 класів загальноосвітніх шкіл / О.Я.Ростовський, Р.О.Марченко, Л.О.Хлебникова, З.Т.Бервецький. – Тернопіль: Вид-ство «Навчальна книга – Богдан», 2002. – 64с.
3. Перепелица А.Д. Педагогические основы формирования эстетических чувств учеников в процессе обучения музыке. – М.: АН СССР, НИИХВ, 1978. – 143с.
4. Петрушин В.И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика: Уч. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 176с.
5. Практикум по арт-терапии // Серия «Практикум по психологии» / Под. ред. А.И.Копыгина. – Спб.: Питер, 2000. – 448с.
6. Радынова О.П., Катинене А.И., Палавандишвили М.Л. Музыкальное воспитание дошкольников: Пособ. для студ. пед. ин-тов, уч-ся пед. уч-щ и колледжей, муз. руковод. и воспит. дет. сада / Под ред. О.П.Радыновой. – М.: Просвещение, 1994. – 223с.
7. Ростовський О.Я. Методика викладання музики у початкових класах. – К.: ІЗМН, 1997. – 204с.
8. Ростовський О.Я., Марченко Р.О., Хлебникова Л.О. Музыка: Програми та поурочні методичні розробки для 1-2 класів загальноосвітніх шкіл. – Тернопіль: Вид-ство «Навчальна книга – Богдан», 2001. – 56с.
9. Станиславский К.С. Моя жизнь в искусстве. – М.: Искусство, 1980. – 431с.
10. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции: Пер. с нем. – 2-е изд., стер. – М.: Наука, 1991. – 455с.

11. Экслейн В. Игровая терапия: Пер. с англ. – М.: Апрель Пресс: Эксмо-Пресс, 2000. – 472с.
12. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1996. – 329с.
13. Gaston E.T. Music in Therapy. – New York: Macmillan, 1968. – 156p.

Підписано до друку 10.04.2007 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 240
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26